

EÖRSI ISTVÁN:

Ady időszerűsége

Milyen könnyű volna ezt a témát — egy nagy költő időszerűségét — elintézni azzal, hogy egy nagy költő mindig időszerű. Az emberek minden korban szerelmesek, vágyódnak — többnyire esélytelenül — a szabadságra, birkóznak a Lét (és Nem-Lét) nagy kérdéseivel, közösséget keresnek és magányosak, hányódnak remény és kétségbeesés között, hisznek hívón vagy hitetlenül önmagukban vagy másban, istenben vagy forradalomban, a Művészetben, melyhez az életből menekülnek, vagy az Életben, melyet művékké akarnak formálni. Minthogy a nagy költészet ezeket a vágyódásokat és törekvéseket formává változtatja, vagyis a versszülő pillanat igazságát az általános tapasztalat rangjára emelve érzékletesen átélhető teszi másfajta korok másfajta emberei számára is, a nagy költő időszerűsége bizonyításra sem szoruló közhely.

Összecsereíthetetlenül

Még könnyebb volna Ady-nak, ennek a nagy költőnek is nagyobb Valakinek az időszerűségét innen-onnan kiemelt idézetekkel igazolni. A kísértés erős, nem is ígérhetem meg, hogy bizonyosan ellen tudok állni neki. Hiszen a magyar történelem észbontó, undok következetessége folytán csaknem mindig és csaknem mindaz időszerű Ady halála óta is, amit életében áhitott vagy utált. Aból, amit áhitott: a szép társadalmi forradalomból és szociális igazságon alapuló demokráciából, az egykori Monarchia népeinek testvérisülő együttéléséből kiundorított csaknem mindenkit az elmúlt negyvenöt év. És most kitérünk, hogy a szklerotikus mérszérteg — melyet becézhetünk sztálinizmusnak, neosztálinizmusnak, pártállamnak, a pangás évtizedeinek — frissen örítte meg nekünk a trágás ugart, mintha vadonutú volna még a büze is. Sovinizmusba torkolló nacionalizmus, rasz-szizmus, koronakultusz, jó étvágyú klerikalizmus éppoly sértetlenül maradt meg a mérszérteg alatt, mint az urambátyámos kormányzati módszerek. Egy-egy nyilvánosságra hozott régi feljelentő levél éppúgy nem gátolhatja szerzőjének mai meredek karrierjét, mint új, hűséges kultúrkapitányok kinevezését égbeköltő hozzá nem értésük. Minderre — mondom — könnyű volna Ady-idézeteiket találni, de akkora és olyan sokfelé burjánzó életművekben, mint az övé, csínján kell bánni az idézgetéssel. Összefüggéseiből kihagyva sokféle Ady állítható össze — a klerikalizmus és talán a monarchisták kivételével szinte minden irányzat, még a fajvédők is összeeskálhatnának maguknak házi használatra valamiféle Adyt.

Különösen versekből veszedelmes idézni. Minden egyes vers valamiféle termékeny lírai pillanat gyümölcse, a költői szemlélet ebbe zsúfolja bele anyagát, mely nem tartalmazza és nem is tartalmazhatja a személyiség teljességét. Ez olyan nagy költőknél, mint amilyen Ady is volt, az érvényes és egymásnak gyakran ellentmondó költői pillanatok összességében bontakozik ki. Maga Ady nemcsak érezte, hanem tudta és tudva hangsúlyozta is ezt, amikor kötetét ciklusokba szervezte. Így hát maga könnyítette meg azokat a dolgát, akik a saját szájjuk szerint maszolásznak belőle.

Ady-nak mint költőnek az időszerűsége elsősorban lírai személyiségének roppant eredetiségében és erejében rejlik. Egyformán és összecsereíthetetlenül hiteles ő mint istenhelyetel árnyék és mint a Tűz csíholója, mint Dózsa György unokája és mint a magyar proletárok véro-kona. Soha versírás közben nem éri a csábítást, hogy valamiféle képzel általános igazság kedvéért az egyik énjét, hangulatát, költői pillanatát más énnel, hangulattal, más költői pillanattal töltésével helyesbítse vagy egészítse ki. Tudja, hogy minden pillanat Ady Endréje a maga végtelenségében igaz, és az utólagos korrekciók elhomályosítanak a kép kontúrjait, mintha fotográfálás közben elmozdulna a fényképezőgép. Isteni bizalommal tudja, hogy az egyes versekben őrződő Ady Endrék egységes, hatalmas képpé állnak össze, olyan szubjektív-vevűvá, mely különféle színű lángokat lövell, különféle köteteket dobál az ég felé, és mégis minden pillanatban azonos önmagával.

Személyiségének erről a sajátosságáról Ady egy verset is írt, a *Hunn, új legendáid*. Ismerjük e költemény születésének körülményeit. Mecénása, sőt barátja, sőt verseinek értő ismerője, Hatvany Lajos 1913-ban magas irodalmi mércékre, többek között Goethe-re, Aranyra, Petőfira hivatkozva elmarasztalta a *menekülő életet* és kisebb mértékben a Ma-

gunk szerelmét is, amiért Adyból „hiányzik a concentratio, a nagyszerű tehetség megmunkálása”. „A szerencsés genie, a goethei, minden életkorban új. Te még mindig a *Vér és arany* frod.” Erre született meg, válszsképp, a *Hunn, új legenda*, egy Hatvany-nak szóló, baráti nagyvonalú ajánlással.

Saját sorsunk törvényei

Hadd bukfecezzek vissza a költészet egéből egy kurta kitérő erejű szírványtalan hétköznapjainkba. Ha megkérdeznék valaki tőlem, hogy miben szenvedjük a legnagyobb hiányt, vállalkozó kedvű tökében vagy szakemberekben, vagy talán a fejlett technika, esetleg a korszerű infrastruktúra hiányzik a leginkább, vagy az erkölcsi erő egy rossz korszak után egy nehéz korszak elviselésére, vagy a demokratikus hagyomány, vagy a becsületes törekvés arra, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek legalább az elviselhetőség szintjét ne haladják meg, azt felelném, hogy mindez rettenetesen hiányzik, de a legesleginkább mégis *autentikus embereknek* vagyunk szűkében. Minden társadalom uralkodó rétege elsősorban feladatának tekint, hogy konformizálja és ily módon alattvalóvá silányítsa állampolgárait. A hatalom valószínű birtokosai, legalább a második világháború befejezése óta, arra törekcsenek, hogy a politikai vezetés is az erkölcsi-intellektuális középszer kezében összpontosuljon. Nyugaton a választási alternatívákat és ezek esélyeit döntően befolyásoló nagytöke nemigen tűr meg államvezetői posztokon szuverén személyeket, akiket nem tarthat kézből. A diktatúrákban pedig — láthattuk Sztálin vagy akár Kádár esetében is — a Legfőbb Vezér elpusztít vagy legalábbis elkerget minden potenciális vetélytársat, és helytartói, alvezéri státusban kizárólag buzgó, középszerű végrehajtókat alkalmaz. A mi geopolitikai zónánkban a helyzetet tovább rontja, hogy az állampolgárnak élete során esetleg többször is alkalmazkodnia kell a gyökeresen megváltozott körülményekhez. En például harmadszor érem meg, hogy az emberek alkotó módon újratereimik múltjukat, és persze ezzel együtt ideáljaikat, értékrendszerüket, sőt szinte még az izlésüket is.

Mit jelent ilyen körülmények közt a *Hunn, új legendának* az a néhány szakasza, mely direkt módon válaszol Hatvany bírálatára:

*Másolja ám el életét a gyöngye,
Fúrja magát életem a görönggybe,
Voltom, se végem nem lehet enyhe szabály.*

*Ha ki király, Sorsának a királya,
Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja,
Hogy tempóz Arany s Petőfi hogy istenül.*

Azt jelenti ez a vallomás, hogy mégoly baráti tanácsra sem követ a szerző okos irodalmi receptet, nem az elvárások után megy, hanem *saját sorsának törvényeit követi*. Ez a sors — vagy legyen nagybetűvel, adysan: Sors — azonban nem pusztán egy végtelenszerű individualista személy kinnál összekapart tulajdona, hanem „summája ezrekének”, „sokszázados szándék” —

*Száféle bajnok mássá sohsz váltan,
Útő legény, aki az útést álltam:
Így állva, várva vagyok egészen magyar.*

A senkitől meg nem másítható Ennek és egy nagy közösségnek egyidejű felvállalása olyan képekben és metaforákban, melyek egyszerre fogják át és elevenítik meg a két lélelésős végtelent: ez Ady titkai közül is a legnagyobb titok, és egyben ez költészetének és személyiségének is legidőszerűbb vonatkozása. A sereges senki korában feltekinthetünk egy Enre, akiben közösségi akaratok és értékek kristályosodnak ki, és akiről még a legnemesebb szándékú bírálat is lepattan, ha élet vagy mű kikerekítését, vagyis alkalmazkodást kívánna tőle bármilyen nem szabályhoz.

Es ez az En, ez a sokszor-szorongatott Ady Endre a legmagasabb fokon rendelkezett azzal a képességgel, hogy tudott remítőkisebbségben maradva, akár egyedül is „Nem”-et mondani. „*Eb ura fakó, Ugocsa non coronat*” — számomra ez a lefordíthatatlan verssor a leginternacionálisabb érvényű és legbecesebb üzenet mindnyámból, amit valaha is nyomtatva láttam. Ady időszerűségének másik komponense a képesség erre a tömör, tömény, messzehangzó „Nem”-re, mely énje legbensős magvából fakadt. Hadd foglalkozzunk kissé részletesebben ezzel a „Non coronat”-tal, melyet többnyire könnyebb idézni, mint kimondani.

Ady „Non coronat”-ja olyan korán, olyan totálisan mutatkozik meg, hogy a legszívesebben ezt is „titok”-nak nyilvánítanám. Publicisztikájában már 1901-ben „Nem”-et mondott a magyar kétféjű sasnak. És most — eleve sejtettem, hogy nem bírom megtartoztatni magam — idézem e sas Ady-féle leírását: „*Az egyik fejét nevezzük nacionalizmusnak, a másik fej határozottan klerikalizmus. Akármelyik fejét bízánk a kezünkre, levágnánk minden tétova, minden tusakodó lelkiismereti harc nélkül. De szívesebben a nacionalizmusfejvel bízunk el. Ez a fej a veszedelmesebb. A nacionalizmusnál nagyobb hazugság nem állt még ki a harci porondra... Utazik tradícióra, kegyeleltre, fajtűszűkösre, kenyérrigységre, minden erényre és bűnre. Mi a célja vele? A célja, hogy akit meghódít a szittya arc, kuruc haj és magyar bajusz, azt kezére játssza a másíknak, a sima arcnak, a Loyola-féleknak. Szólt már erről sok beszéd. Mi is abbahagyjuk a képletes beszédet. Kiírjuk magyarul: a*

Ady a Debreczeni Reggeli Újság szerkesztőségében (1898).

hazafisággal szédelő és lármázó klerikalizmus veszedelmesebb a nyúlt klerikalizmusnál.” Egy másik 1901-ben írott cikkében — mert Adynál, a lírikusnál korábban pattan ki a történelem-isten fejéből fegyverzetének teljes pompájában a publicista — ezt olvashatjuk: „Pálfy tisztelendő úrtól megtanultuk, hogy Magyarországon hazafias dolog a németet, szerbet, románt, tótot szidni. Így van? Ha így van, én ünneppiesen kijelentem, hogy nem vagyok hazafi. En minden fajt, nyelvet, vallást, meggyőződést és jogot tisztellek, extra et intra Hungariam. Sőt én az erőszakos magyarosításnak sem vagyok barátja. Egy kicsit szociáldemokrata nézet — elismerem. De a szociáldemokrata ennél a meggyőződésnél nem megy tovább. Ellenben a magyar klerikalizmus hazafias gerjedelemben szítja a nemzetiségeket, sutygyomban pedig trafikál velük, látítja őket. A szociáldemokrácia hát nemzeti szempontból sem veszedelem, de a klerikalizmus mindenféle szempontból az.” Fél évvel később, 1902 júliusában így fejezi be *Kozmopoliták* című cikkét: „Bömbölhet hát nyugodtam a klerikalizmus ágyú. Aki élni, dolgozni és haladni akar ezért az országért, büszkén viseli a kozmopolita címet, amit klerikalizmus nacionalisták adnak neki. Ha valamikor csakugyan lesz ebből az országból valami, ezeknek a kozmopolitáknak köszönhetően, nem pedig a suttogó, féltig Ázsiában élő, a nyers hús és lótej dalús korán rágódó, zsidópüfő s frázisgyártó hazaffyaknak.”

A teljesség ígérete

Az újjáéledt nacionalizmus és klerikalizmus korában, amikor a *Hunnia* című nyomdatermék hasábjain Kannás Alajos költő már nem is hangszálgal, hanem ciángáz segítségével óhajt a hazafiatlan sajtótervek körében rendet teremteni, és amikor a kádárizmussal olyan harmonikusan együttműködött történelmi egyházak kebelén belül ismét jelentkezik a bömbölő klerikalizmus ágyú, és a kerek klerikalizmus bendők ismét magukba tömnék az országból, ami csak beléjük fér, jóval többet kell mozgósítanom aszkézisből, mint amennyivel rendelkezem, hogy ne időzök el aktualizáló módon Ady hasonló fejtegetéseinél. Csak az időpontra szeretném ismét felhívni a figyelmet: 1901. és 1902. Lédát 1903 augusztusában ismerte meg. A Nyugat-mozgalom kibontakozásában olyan nagy szerepet játszó, zsidó származású pénzes és pénztelen írókat, kritikusokat, szerkesztőket, irodalmárokat természetesen még sokkal később. Akárhik állították is, közönséges hazugság, hogy Ady a zsidó csók vagy a zsidó pénz csábításának engedett, amikor kimondta tántoríthatatlan „Non coronat”-jait a klerikalizmusra, a nacionalizmusra és mindarra, amit később versben „keletiség”-nek keresztelt el. „*Az egyre hatalmasodó magyar klerikalizmus behálózza a zsenge, tejeskukoricagyvelevű ifjúságot*” — ez is 1901-ből való. „*Üsd a zsidót!*”, „*Gyilkold az istentelen liberálist!*” Jó, jó. Ezt elviseljük. De mikor a fajkultusz segítségével, kápráztatva, megtévesztően készítik a hurkot a nyakunk köré — ez már nagyobb dolog.” Ez is az 1901-es Kétféjű sas-cikkben olvasható.

Hadd térjek vissza e kitérő után a *Hunn, új legendához*, mely a legklasszikusabban őrizi az aktuális eseményeken túlmutató aktuális Ady-személyiség portréját. A másokat nem másoló Ady és a nem koronázó Ady után hadd bontsam ki e versből a harmadik Adyt, a *teljesség* monológját. A teljesség bolondja ráésvi életét a művészetre, mert ez a dolga, de nem lesz — Adynak a fiatal Kosztolányira alkalmazott kifejezésével élve — „irodalmi író”, mert tudja, hogy a művészetnél is van fontosabb dolog. O teremtette a maga művészetét, nem hajlandó a saját

végtelen munkamegosztás korában, amikor már a szaktudományok is spanyalfalak által elválasztott apró rekeszekben, merő részkatatások segítségével oldják meg számukra kifűzőt, többnyire lukratív célú feladataikat, és amikor a politika szférájában a pragmatizmust dicsőítik — vagyis az elvtelen politikázást, mely bármely adott szituációban a közvélemény várakozásait próbálja feltérképezni és kielégíteni —, a teljesség elvesztése fölött érzett gyász és a teljesség igénye a legidőszerűbb és legméltóbb értelmiségi magartatás a művészetben és nemcsak ott. Mi volna, ha csupa luk ruhánkat nemcsak foltozni akarnánk, hanem egyszer arra is vállalkoznánk, hogy újat szabjunk — de milyet is?

Holnap utáni holnapok

Es most elérkeztem Ady időszerűségének legszomorúbb vonatkozásához: mi is — és most ismét Lukács Györgyöt kell idéznem, 1909-ben írott Ady-cikkét — „a forradalomtól megfosztott forradalmiságnak világából való” vagyunk. Ady a század elejének feudális Magyarországából Párizsra veti szemét, és aztán Párizsban látja és tapasztalja, hogy milyen igazságtalan a társadalom, amelyet a Tisza-parton várni és áhítani kell. Cikkben ünnepli a villamosgári munkáit, aki sötétbe borította Párizst, és legalább egy napra megmutatta, hogy ő az igazi úr: „*Mindenestre jó lesz a zubbonyosokkal barátságot tartani. Jaj, be hatalmasak. Aki nem buta vagy gazember, annak tisztelettel kell megemlíenie a kalapját.*” Ő megemeli a kalapját, nem is egyszer, majd 1912 szeptemberében bejelenti, hogy politikai publicisztikáját a *Népszavóban* folytatja. „*Hídba, Magyarországon a polgárságot is úgy kellett kinevezni, mint a tudományt, mint a nemzetiségi törvényt, mint az általános tankötelezettséget, mint ezer fundamentumtalan kulturális intézményt: nincs polgárságunk... Ez ország penészes, feudális, tarthatatlan romlottságát talán legjobban polgárságának szörnyű, silány gyavasága mutatja... Polgárság helyett a demokrácia minden munkáját, a fejlődés járomtörvényeit is lehetőleg tudomásul véve, a szociáldemokráciának kell elvégeznie nálunk... Büszke polgársága csak olyan társadalomnak van, ahol a polgárság forradalmat csinált, s véres kézzel dobálta ki kastélyainak ablakán elnyomóit. A magyar polgárság csinált talpnyalást, üzletet, kalábrászt, de forradalmat soha, s ezért — nincs, s ezért kell ma minden becsületes erőnek oda állnia, ahol a forradalom — van.*”

Megnyugtatólul közlöm: senkit sem akarok véres kézzel kihajítani az ablakon. A szociáldemokratáknak sem szeretnék Ady-szöveggel hívőreést csapni — a költő ezt a cikkét 1912-ben írta, és két év múlva, amikor a szociáldemokraták az egy *Liebknecht* ellenszavazatával, egyébként egyhangúlag megszavazták a német parlamentben a hadihitelt, Ady nyomtalanul elvesztette szimpátiáját irántuk. Pusztán azt szerettem volna érzékeltetni, milyen hasonló bajban vagyunk mi, amikor az áhított jövőn törjük a fejünket. Ady polgárság nélkül akarta volna megteremteni, forradalmi úton, a polgári társadalmat, melynek visszasszágaival eleve tisztában volt. Mi forradalomellenes párosszal próbálunk végigcsinálni egy forradalmi folyamatot — a pártállam felszámolását —, és közben, 80–90 évvel Ady után olyan társadalomhoz óhajtunk kritikátlanul felzárkózni, melynek visszasszágaival könyvtáryai cáfollhatlan irodalom foglalkozik. „*Piacgazdaság*” — mondjuk párás szemmel és meghatottságtól elcsúrló hangon, mert a piac, a tervgazdasággal ellentétben, legalább működik, és közben akarattal elfelejtjük vagy elhallgatjuk, amit Ady és évszázadok óta annyi más gondolkodó ember tisztán látott: hogy a piac farkastörvényeinek humanizálása a kör négyzetesítésével felérően bonnyolul feladat. Ady szituációjának megoldhatatlanságából azt a tanulságot próbálom a magam számára kiolvasni, hogy a jövő elől kitérni nem lehet, de várható rütségeit sem szabad pragmatikus érdekből elhallgatni. És ha arra kell törekednünk, amit nem túlzottan kedvelünk, akkor legalább ne tápláljunk illúziókat, és legyen erőnk a kétségbeesésre és a holnapon való túllátásra is. Mert a holnap után is jön holnap. És addig?

*A tolakodó Gráciát ellöktem,
En nem bűvészeknek, de mindennek jöttem,
a Minden kellett s megillet a Semmisem.*

A Minden kellett neki, és ez logikus is: hogyan érthet be egy ekkora személyiség kevesebbel? Csak-hogy ez a vágy a Minden után már Ady korában is rendhagyónak számított. Az impresszionizmussal és naturalizmussal kezdődő művészi fejlődés nagyjai beletörődtek abba, hogy a korábbi klasszikus filozófia és művészet törekvése a teljességre ábránd volt csupán. A nagy francia forradalom világmegváltó jelszavai mögül előbukkant a prózai polgári társadalom, a mi urunk a Pénz lett, és a demokratikus eszmények a nagy Pénztárnokok ellenőrzése alá kerültek. Az a teljesség, az a Minden, mely a *Vér és Arany* égisze alatt virult, hazugnak bizonyult és szilánkokra tört. A modern, izmusos művészet nagy tette, hogy a művészetben zútsa szét az élet teljességének hazug látszatát, mely egyébként az évtizedes európai békét követő első világháborúban a valóságban is szétzúzódtó helyrehozhatatlanul. Adyt az különböztette meg legtöbb kortársától, hogy a teljességnek ezt a pusztulását, melyet filozófiai nyelven elidegenedésnek is nevezhetnénk, tragikumként élte át:

*Minden Egész eltörtött.
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörtött.*

Meggyőződésem, hogy a fiatal Lukács is azért tudta Adyt a maga Kant- és később Hegel-élményéhez kapcsolni, mert a német filozófiából és Ady költészetéből egyaránt áradt a totalitás igénye. Ő maga halála évében úgy nyilatkozott, hogy Ady forradalmi radikalizmusa, az „*Eb ura fakó, Ugocsa non-coronat*”-hangulat „*nálam kísérőzeneként mindig alafestette Hegel Fenomenológiáját és Logikáját is*”, így hát — Adynak köszönhetően — a német filozófiában rejlő és kiküszöbölhetetlen konzervativizmust baloldali, sőt bizonyos fokig forradalmi politikai felfogással ötvözhettem. En azonban úgy vélem, hogy ehhez az ötvözethez kellett a fentebb említett megegyezés is, a Minden vágya és az eltörtött Egész siratása.

A Teljesség igénye azóta is, és ma különösképpen roppant időszerű. A

Elhangzott az Ady-társaság 1991. május 3-i összejövetelén.